

УДК 32.001 (477)
<https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.16.21>

УКРАЇНА В РАКУРСІ ГЕОПОЛІТИКИ: ПЕРЕЧИТУЮЧИ ХЕЛФОРДА МАКІНДЕРА

UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF GEOPOLITICS: RE-READING HALFORD MACKINDER

Шульга М.А.,
 доктор політичних наук, професор,
 професор кафедри державного управління
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка

Розкривається зміст основних понять геополітики, які були введені в обіг Хелфордом Макіндером. Крізь призму цих понять розглядається місце України в системі «Стратегічний Хартленд» (Х. Макіндер). Окреслюються умови, за яких Україна спроможна виконати ту роль, яка відводиться їй у цій системі.

Ключові слова: геополітика, Хелфорд Макіндер, «Стратегічний Хартленд», Україна.

Раскрывается содержание основных понятий геополитики, которые были введены в обращение Хэлфордом Макиндером. Сквозь призму этих понятий рассматривается место Украины в системе «Стратегический Хартленд» (Х. Макиндер). Очерчиваются условия, при которых Украина способна исполнить ту роль, которая отведена ей в этой системе.

Ключевые слова: геополитика, Хэлфорд Макиндер, «Стратегический Хартленд», Украина.

The content of the main concepts of geopolitics, which were put into practice by the Halford Mackinder, is defined. Through the prism of these concepts the place of Ukraine in the system of "Strategic heartland" (H. Mackinder) is discussed. The author outlines conditions under which Ukraine is able to fulfill the role that is given to it in this system.

Key words: geopolitics, Halford Mackinder, "Strategic Heartland", Ukraine.

Постановка проблеми. Словосполучення «геополітичний контекст», «геополітичні реалії», «геополітичний вибір» тощо міцно оселилися у вітчизняному науковому і медійному дискурсі, а в політичному – ще й стали надійним аргументом, до якого прийнято вдаватися в ситуації необхідності переконливо пояснити ті чи інші зовнішньополітичні кроки української держави та остаточно переконати в їх неминучості і доцільності. Однак навряд чи постійне вживання геополітичної термінології та настирливе її повторювання можуть підмінити собою з'ясування і осмислення тих реалій, що в них Україну занурює логіка самої геополітики, а не жвавої геополітичної риторики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Геополітичні розвідки в Україні з моменту проголошення її незалежності послідовно рухаються в руслі обґрунтування європейського (євроатлантичного) вибору України з прицілом на його аксіоматизацію. (Що, власне, і засвідчується планами закріпити євроатлантичний вибір України в Конституції). Супутньою темою можна вважати проблематику українсько-російських стосунків з огляду на аксіому європейського (євроатлантичного) вибору, причому з акцентом саме на «проблематиці». Остання осмислюється або виключно як граматики відкритого протистояння і військового конфлікту, або ж, більш пом'якшений варіант, у парадигмі зумовленості «спокійних» українсько-російських стосунків обов'язковим виходом України з геополітичного поля РФ чи то внаслідок

док, знову ж таки, інтеграції України до євроатлантичних структур, чи через «політичну смерть» Росії, або ж перетворення її на «нормальну» європейську державу. Віддаючи належне вітчизняним дослідникам геополітичних контекстів існування української держави, повний перелік прізвищ яких у разі перевищив би граничні обсяги статті, сформулюємо цілі останньої.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дотримуючись логіки самої геополітики (змісту її понять та сформульованих залежностей), спробуємо окреслити місце України в геополітичних реаліях, а не навпаки, прийнявши це місце у статусі «by default» («за замовчуванням»), використати геополітичну термінологію для його обґрунтування. Це, своєю чергою, потребувало інколи розлогого цитування геополітичних текстів і деякої відстороненості автора, а точніше, дотримання автором того, що можна назвати «алгоритмом Макса Вебера»: «Якщо займають певну позицію, то відповідно до досвіду науки потрібно застосувати відповідні засоби, щоб цю позицію практично провести в життя <...> якщо ви бажаєте досягнути певної мети, то ви маєте прийняти також і відповідні наслідки, які, як показує досвід, тягне за собою діяльність із досягнення цієї мети» [1, с. 145].

Виклад основних матеріалів дослідження. «Геополітика є вченням про державу <...> як про територіальне панування», – пише Рудольф Челлен [2, с. 94]. Буквально ж вона означає

«мистецтво управління простором» і може бути визначена як напрям суспільного пізнання і практики, пов'язаний зі з'ясуванням політичного потенціалу географічних об'єктів із метою трансформації останніх у відповідні політичні конфігурації. Це означає, що геополітика має справу не з географічним простором як таким, а з оцінкою важливості цього простору для держави. Відповідно, центральним поняттям і основною проблемою геополітики є контроль над простором, а геополітичний аналіз, за висновком Ніколаса Спайкмена, орієнтується не на географічну статистику, а на динаміку силових відносин, які складаються навколо деякої території, що сприймається носіями цих відносин як ключова з метою здійснення впливу на решту силових відносин, які існують у найвіддаленіших куточках земної поверхні [3, с. 82–105].

Територію, що є найбільш вдалою для контролю над усім світом, в геополітиці прийнято позначати терміном «Хартленд», який введений в обіг Хелфордом Макіндером і розшифрований ним як «Серцевина Земля» («осереддя», «основний центр» [4, с. 57]), географічні контури якої збігаються з «просторами величезної довжини в серединній та північній частинах Євразійського континенту» [5, с. 140]. Поняття «Хартленд» вводиться Хелфордом Макіндером у роботі «Демократичні ідеали та реальність» (1919) у контексті продовження теми, що була започаткована ним у «Географічній осі історії» (1904) і стосувалася факту «стратегічної переваги центрального положення» землі, навколо якої решта країн «здійснює щось на кшталт кругових обертів», не будучи при цьому спроможними своїми «місцевими комбінаціями» позбавити цю землю якості «осьового району», «осьової позиції» або «географічної точки опори в історії» чи «географічної осі історії» [6, с. 29, 30]. Останнє поняття у Хелфорда Макіндера передуює «Хартленду» і має своїм географічним відповідником Росію, яка в статусі «осьової держави», що «завжди так чи інакше є могутньою», замінює Монгольську імперію. «Протягом XIX століття, – зауважує Хелфорд Макіндер, – царська Росія розросталася усередині Хартленду і почала загрожувати усім окраїнним територіям Азії та Європи» [5, с. 143]. Тому поняття географічної осі історії та Хартленду є дотичними у пункті розгляду Росії як осьового «простору сили». Адже, як зазначає Вадим Цимбурський, «простором сили» є і місцевість, що безпосередньо виховує державну міць, і регіони, які, хоч і не постачають до Великої Гри власних гравців, але забезпечують суб'єкту, що сформувався десь по сусідству, багаторазовий приріст потенціалу у разі потрапляння під його керівництво [7, с. 398]. (Ось чому і геостратегічні гравці, і геополітичні осі, згідно зі Збігневим Бжезінським, є однаково важливими для розуміння тих подій, що роз-

гортаються на Великій Євразійській Шахівниці [8, с. 40–48].) «В «Географічній осі ...» Хартленд бачився простором сили у першому значенні, в «Демократичних ідеалах ...» він лишається таким виключно у другому значенні» [7, с. 398].

Інакше кажучи, і поняття Хартленду, і поняття географічної осі історії, що йому передувало, «не допускаючи скрупульозно-прискіпливого визначення на карті», пов'язані у Хелфорда Макіндера з можливістю перетворення Росії на «найвеличнішу сухопутну державу на планеті» і, крім того, на «державу в стратегічно найсильнішій оборонній позиції» [4, с. 61]. Реальність такого перетворення Хелфорд Макіндер у 1943 р. пояснює не лише конкретно-історичним контекстом («<...> якщо Радянський Союз вийде із цієї війни переможцем Німеччини <...>» [4, с. 61]), а й характеристикою Хартленду «як величезної природної фортеці на землі» [4, с. 61]. Характеристикою, яка фактично дає змогу, не торкаючись питання конкретно-історичної зумовленості, окреслити географічні контури Хартленду за критерієм його «недосяжності для океанічної торгівлі» [4, с. 58; 5, с. 140; 6, с. 27].

Визначений у такий спосіб, Хартленд «забезпечує достатній фізико-географічний базис для стратегічної думки», оскільки дає їй змогу винайти формулу, за допомогою якої «можна буде вирахувати перспективу розвитку деяких конкуруючих сил нинішнього міжнародного політичного життя» [4, с. 59; 6, с. 11]. Такими «конкуруючими силами» в Макіндера виступають народи, які, контролюючи морські або ж сухопутні комунікації, здатні змінювати «баланс політичної могутності» у світі шляхом нарощування своєї морської чи сухопутної мобільності. Стосовно її торгівельної складової частини, зауважує Хелфорд Макіндер, не варто забувати, що за океанічної торгівлі товар проходить чотири етапи: фабрика-виробник, порт завантаження, порт розвантаження і, нарешті, склад у пункті продажу. Трансконтинентальна ж залізниця скорочує шлях проходження товару до двох етапів – фабрика-виробник і склад імпортера. У цьому разі океанічна торгівля буде не лише сприйматися як посередництво, але й «за інших рівних умов» забезпечувати формування «навколо континентів зони проникнення, внутрішня межа якої приблизно позначена лінією, вздовж якої ціна чотирьох операцій <...> дорівнює ціні двох операцій і перевезенню по континентальній залізниці» [6, с. 26].

Таку «зону проникнення» можна збільшити, якщо перешкодити зв'язуванню внутрішніх складників Хартленду, – «просторів на території Російської імперії», – вкупі з прилеглими до нього територіями в єдине народногосподарське ціле – «величезний економічний світ» (Х. Макіндер). Особливого значення у цьому контексті набуває той факт, що Хартленд, будучи «цитаделлю сухо-

путної могутності на великому світовому матеріку» [4, с. 61], виявляється незамкнутим «завдяки відкритим «воротам» <...>, які ведуть із напівострівної Європи до внутрішньої рівнини через просторий перешийок між Балтійським і Чорним морями» [4, с. 63]. Простір усередині цього перешийку є «величезною потрійною базою людського ресурсу» у складі Бранденбург-Пруссії, Австро-Угорщини, а також Росії, зокрема її півдня, куди свого часу разом із міграцією російських селян перемістився центр населення усієї Європейської Росії та «виникло надзвичайно важливе місто Одеса» [5, с. 144; 6, с. 26].

Як такий, зазначений простір окреслює «відкрити на захід» границю Хартленду і є не стільки фізико-географічною сутністю, скільки стратегічною програмою в тому сенсі, що може бути використаний для «цілей стратегічного значення» [5, с. 143], зокрема, і для стримування Хартленду в його прагненні долучити до свого потенціалу «населення, зерна, бавовни, пального і металів» потенціал того «центрального стратегічного положення, що його в Європі займає Німеччина» [6, с. 27]. І для блокування, в першу чергу, з боку Німеччини, але також і Австро-Угорщини, і Туреччини, морських держав в їхньому прагненні розширити свою «зону проникнення» в Хартленді [5, с. 143]. Тому Хартленд – «це регіон, до якого за сучасних умов морські держави можуть втратити доступ попри те, що західна його частина знаходиться поза регіонів арктичного чи континентального стоків» [5, с. 144].

Тому ідея лімітрофних держав, які мають бути створені між Німеччиною і Росією, висловлена в «Демократичних ідеалах...», де, скажімо, «Східна Пруссія, хоч і описана як німецька, не обов'язково сприймається як частина Німеччини, а також є натяк, що Україна могла би бути відокремлена від Росії» [9]. Цим пояснюється наголос (вже після здійсненої Х. Макіндером місії як Верховного комісара Великобританії у південній Росії в 1919–1920 рр.) на важливості «розумного використання обмеженої допомоги» (фінансової та військової) «антибільшовицьким державам, від Фінляндії до Кавказу» з боку Великобританії і застереження, що будь-яка, тобто нецілісна, хаотична, перша-ліпша, «політика підтримки індивідуальних держав просто є витрачанням грошей без усіякого ефекту» [9]. Цим пояснюється обстоювання подальшого розподілу Східної Європи та Кавказу в доповнення до нових національних держав, створених відповідно до Версальського миру [9]. «Згідно з його політикою необхідно було створити низку буферних держав, імовірно, Білорусію, Україну, південь Росії, Грузію, Вірменію, Азербайджан і, можливо, Дагестан» [9]. Вказана політика базується на можливості використання Східної Європи для досягнення

«цілей стратегічне значення», – «чи не маємо ми все ще рахуватися з можливістю того, що значна частина Великого Континенту може бути одного разу об'єднана під загальним управлінням і що непереможна морська сила може базуватися на цій частині?» [5, с. 139], – й оформлюється відомою формулою світового панування Х. Макіндера [9].

На перший погляд, ця формула не має ніякої антиросійської спрямованості, оскільки набуває сенсу лише у ситуації, «коли ви хочете утримати Німеччину поза Хартлендом, блокуючи її вхід через Східну Європу» [7, с. 401–402; 9]. (Однак зауважимо, що «лінія Керзона», «залізна завіса У. Черчилля», зона «демократичного геополітичного плюралізму» у Зб. Бжезінського усе ж таки дивним чином «прив'язані» до західних меж Хартленду, як вони визначені Х. Макіндером: «широкий перешийок між Балтійським і Чорним морями» [4, с. 58].) «В Росії ж, – пише Х. Макіндер, – все рівно ствердиться якась форма автократії, головне – щоб ця автократія не була німецькою» [7, с. 401]. І потім Росія все одно буде контролювати північну частину Хартленду незалежно від того, хто використовує Східну Європу для своїх «цілей стратегічного значення». Але запропонована Х. Макіндером формула може бути розглянута і як своєрідне доповнення тези Альфреда Мехена про три складники могутності нації – торговельний флот, військово-морський флот та бази (ресурсні, комунікаційні та військові). Саме від створення та утримання останніх залежить морська мобільність держави [10]. Система таких баз (Х. Макіндер говорить про «створення нових Європ» «посеред водних просторів» [6, с. 24]) не може вважатися завершеною, якщо не охоплює «осьовий район» або Хартленд. Тому, наприклад, Айр Страус і зазначає, що якщо Росія не буде інтегрована до «уніполю» (системи трансатлантичних структур), його країни-члени не отримають достатньо широкої бази для забезпечення своєї стабільності [11, с. 34].

До того ж завжди існує ризик, що «осьова держава» здійснить експансію на прикордонні території Євро-Азії й використовує свої необмежені континентальні ресурси для побудови флоту [6, с. 28]. Оскільки це можливо, «якщо Німеччина захоче приєднатися до Росії в якості союзника» [6, с. 28], то Східна Європа має бути перетворена із суто «історичного узагальнення стосовно областей, куди <...> Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина могли в історії перекидати доступ силам, що панували на Океані» [7, с. 399], – інакше кажучи, «історичного узагальнення» стосовно зони силового проникнення «народів моря» вглиб Хартленду, – на реальну базу їхньої постійної присутності на «західній окраїні Хартленду» (Р. Каплан [12]). Або на так званий «стратегічний Хартленд», простір,

контроль над яким дає змогу зазначеним силам збільшувати «зону проникнення» в Євро-Азії. (Таке призначення Східної Європи зумовлене тим, що, за висновком Х. Макіндера, «морська міць у своєму фінальному застосуванні має бути земноводною, якщо вона покликана врівноважити міць сухопутну» [4, с. 61].) і політично оформленою у такий спосіб, щоб, з одного боку, перешкодити встановленню економічних та воєнно-стратегічних зв'язків між Німеччиною і Росією, а з іншого – гарантувати «зачинення» останньої в північній частині Хартленду й, тим самим, приречення її на існування на «задвірках світового господарства» [13, с. 402, 406, 408]. «Чи то загроза йтиме від німців, чи то від росіян, вона виходитиме з центральної землі, й протиставити їй можна лише союз між народами, які населяють маргінальні зони Євразійського материка, та острівними народами, британцями або американцями» [14, с. 195].

Х. Макіндер не наголошує на ключовій ролі якоїсь конкретної країни в системі «міцного бар'єру» (В. Цимбурський) між «німцями та росіянами», зазначаючи лише, що цілісна політика Великобританії у питанні Східної Європи передбачає надання переваги «союзу між Польщею та півднем Росії» [9]. При цьому у вітчизняній українській політичній думці початку ХХ ст. українська незалежна держава розглядається не лише як складова частина (ще одна) системи «стратегічного Хартленду», але, в першу чергу, як її аванпост (дослівно «переднє місце») й, крім того, як така база, що будується не стільки з метою захисту від Росії-хартленду, скільки з метою його руйнування, подрібнення і, зрештою, «втягування» його поодиноких уламків у «зону проникнення», яка задається океанічними торгівельними зв'язками. Сам факт появи незалежної України на політичній карті тлумачиться як початок такого подрібнення і «втягування», а тому «незалежність України» і «розпад Росії» утворюють необхідну смислову зв'язку в працях ідеологів українського націоналізму. Так, Степан Бандера наголошує, що незалежна самостійна українська держава неможлива без «непримиренного ставлення» до Росії як такої, незалежно від її «політичного середовища» [15]. Тому генеральною лінією зовнішньої політики незалежної України є «повний розрив будь-яких зв'язків зі Росією», а головним принципом української політики є побудова української незалежної держави паралельно з «розчленуванням Російської імперії на самостійні національні держави» і «створенням навколо Росії, замкненої в її власних межах, такої системи держав, щоб вона не могла більше виступати з імперіалістичною агресією» [15]. Інакше кажучи: «Без розгрому Московської імперії і поділу її на національні держави <...> не можна зрозуміти звільнення України» [15].

Дмитро Донцов підкреслює, що унезалеження України від Росії можливе лише за умови ослаблення останньої [16, с. 188]. А тому головною ознакою ідеалу української нації є відстоювання своєї незалежності проти (а не просто від) Росії, що передбачає «зірвання всякої злуки з нею», як політичної, так і культурної, а також диктує неприпустимість для України будь-яких – військових, господарських, митних тощо – союзів із Росією. Відповідно, майбутня української держави – це «найбільш наперед висунута стежа Заходу», його аванпост перед «маревом московського трамбувальника».

Українська незалежність, підкреслює Юрій Липа, вимагає попередження будь-якого «геополітичного зв'язування» України і Росії, що робить нагальним завдання витіснення Росії у межі Московського царства – «границі року 1553-го», – які варто вважати «найнатуральнішими границями Московії». Це, своєю чергою, не можливе без розподілу Росії на самостійні політичні осередки [17 с. 53], після здійснення якого сферою геополітичних інтересів Росії в її «найнатуральніших границях» стане північ Європи, зокрема, побережжя Білого моря [17, с. 68]. (До речі, На думку Х. Макіндера, саме «вододіл, що виокремлює всю групу арктичних і «континентальних» річок в єдине ціле, чітко окреслює на карті той просторій і нерозривний ареал, яким і є Хартленд відповідно до цього часткового критерію» [4, с. 58]. В. Цимбурський у цьому контексті оперує терміном «північний гідрологічний хартленд» [7, с. 399].)

Аргументами на користь реалістичності проекту «розподіл Росії» Ю. Липа називає обласницький рух Сибіру, відрубне становище України і Кавказу, популярність ідей «Великого Турану» та держави, створеної із територій на схід від Байкалу, проект створення татарсько-башкирської держави – Ідль-Уралу зі столицею в Уфі, яка мала б обіймати простір між середньою Волгою та Уралом і стала б «самим важким ударом, якого одержав би московський імперіалізм після втрати України та Кавказу» [18, с. 261]. (Х. Макіндер у 1943 р. відокремить землі, що лежать на схід від Єнісею (так званий «Леналенд») від Росії-хартленду та вкаже на особливо важливе значення Південного Уралу – «осьова точка осьового простору!» – для збереження його могутності [4, с. 59, 60].) Та й «стратегічно беручи, не байдужим для України є те, в чиїх руках буде Смоленськ, Калуга, що лежать на мішаній московсько-білоруській території і є ключем до українських південних просторів» [19, с. 75]. Тому «відокремлення України, перегородження нею для ворогів усіх доріг на Південь було б тільки початком великого історичного процесу» [20, с. 4].

Тільки Україна, як зазначає Симон Петлюра, завдяки чисельності свого населення, матері-

альним ресурсам і «мілітарній відпорності» здатна бути тією базою, створення і посилення якої «може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її» [21, с. 252]. Тому Україні варто вважати справу «здобуття власної держави» незакінченою і неповною до тих пір, поки не буде реалізований план «поділу Росії», націлений на попередження «воскресіння колишньої могутності великої Росії» [21, с. 254].

За яких же умов Україна може стати базою-аванпостом для «стратегічного Хартленду»? Дві умови лежать на поверхні як роздумів Х. Макіндера про стратегічну важливість «балто-чорноморських воріт у північний гідрологічний хартленд» (В. Цимбурський), так й міркувань представників вітчизняної політичної думки початку ХХ століття про місце України в їх системі. Перша умова – підтримка ззовні і зворотний її бік – необхідність постійного звітування України перед її надавачами. Так, Д. Донцов вказує на важливість для української держави залучитися підтримкою з боку «імперіалізму європейських держав» і, незважаючи на «імперіалістичні» чи «реакційні» характеристики своїх союзників у боротьбі проти Росії, серед «різних імперіалізмів» послуговуватися тим, який буде для неї корисним. Із цією метою у своїх стосунках з європейськими державами варто постійно наголошувати на тому, що саме від долі України залежить перемога європейського чи московського принципів на континенті [16, с. 144]. С. Петлюра пише: «Доказати європейцеві необхідність визнання за українською нацією прав на її самостійне державне життя, це значить – найщільніше підійти до справи фактичного поділу колишньої московської імперії, нині совєтської «федеративної» республіки» [21, с. 252]. С. Бандера визнає, що визвольні українські змагання ведуться на випадок війни між Заходом і СРСР, а західний світ має наглядно побачити їхній напрям і силу, значення, «що його наша боротьба має для повалення імперської Росії» [15]. Цікаво узагальнені усі подібні міркування у тезі Степана Рудницького про те, що Україна приневолена своїм положенням бути фронтом проти Росії, а тому «усі західноєвропейські країни мають намагатися вирвати Україну з-під російського володіння та посилити свій вплив на Україні», яка від західних країн «потребує тільки боротись за свою самостійність проти Росії» [22, с. 186, 204]. Важливість такої боротьби підтверджується тим фактом, що у 1920 р. «Великобританія пішла і з нею пішла підтримка, на яку сподівалися багато потенційно автономних областей, таких як Україна» [9].

Друга умова – прийняття того факту, що будь-яка база (аванпост чи ні) має виключно інструментальне значення для тих, хто підтримує її існування, і не має значення сама по собі, як щось суверенне

і цінне «у собі». Тому Х. Макіндер і зауважує, що перша-ліпша «політика підтримки індивідуальних держав просто є витрачанням грошей без усілякого ефекту» [9]. У випадку України це означає, що вона є цікавою західним державам остільки, оскільки дає змогу використовувати Україну як «перепону російському просуванню в Європу» та залучати її до різних союзів чи рухів, які «мають за мету послаблення Росії впритул до її розбиття і розпаду» (Д. Донцов), оскільки Україна може бути чинником, здатним позбавити Росію «привілеї забезпечувати свої міжнародні національні інтереси вигідними для себе способами» [16, с. 153]. Адже, пояснює Д. Донцов, якщо Україна почне виконувати роль російського авангарду, то ударна сила Росії проти Заходу непомірно зросте й їх сили стануть нерівними. Якщо ж, навпаки, Київ відмовиться від цієї ролі, то сила Заходу почне переважати силу Росії [16, с. 144, 153].

Існують ще деякі умови існування України в системі «стратегічного Хартленду», розуміння яких передбачає осмислення історичних початків «сили Заходу», про яку пише Д. Донцов. Відсилаючи до праць М. Петрова [23; 24], в яких свого часу і було здійснене таке осмислення, акцентуємо на речах, що можуть бути цікавими у контексті аналізованої теми: європейський (і, ширше, західний) світ бере свій початок у так званому крито-мікенському ключі, який зумовлений завданням захисту землеробства від зовнішніх вторгнень із боку моря і пов'язаний із динамікою державних, землеробських та піратських функцій, які поперемінно могли виконуватися одними і тими самими людьми. При цьому саме заняття піратством є тут вирішальною ланкою («Воно фіксується Гомером як обов'язкова рисочка в ореолі величі будь-якого із славних героїв» [23]) і як таке формує специфічне ставлення до суші, що не є «своєю», як до узбережжя, що має стати об'єктом «замирення». (В ті часи буквально: «За звичаями тих часів, морські розбійники знищували чоловіче населення і самі сідали на насиджені місця» [24]. Пізніше суть такого «замирення» скоректував Х. Макіндер у книзі «Британія і британські моря» (1902): захист Британської імперії передбачає забезпечення переваги «(у просторі і у владних структурах) англосаксонської нації не лише у Великобританії, а й у США і у всіх колоніях Британської Імперії. Друга ціль – прищепити решті народів культурні традиції і увявлення англосаксів та зробити їх «цивілізованими» в сенсі англосаксонської культури» [25].) Щоб протистояти загрозі піратських набігів, «суша-узбережжя» змушена «збирати в єдиний оборонний кулак усе, що можна зібрати. Оскільки ж зняти з місця і зосередити не можна лише ниви, соціальний статус землероба різко падає, командувати починають поліс, ремесло» [24]. І, навпаки, здолання опору

суші передбачає демонтаж ремесла (індустріального сектору економіки) та полісної (державної) організації суспільства з тим, щоб континентальна держава втратила «здатність маневрувати своїми ресурсами, підтримувати владу і порядок» [24]. При цьому демонтаж «полісу, ремесла» не означає підвищення статусу землероба, який виявляється беззахисним і безпомічним перед новим для себе типом соціальності, необхідним елементом якого є «піратські якості» [23; 24; 26, с. 57–58]. Тут можна згадати і про «план Моргентау» для Німеччини (1944), і «план Маршалла» для Західної Європи (1947), який був «питанням національних інтересів США», і про дискусії з приводу існування «плану Моргентау для України». Показовими є і слова Ю. Липи про неминучість «розпаду Росії» у разі усунення з територій «національних держав», що існують в її межах, «теперішнього московського демографічного центру» і «приборкання тут важкої промисловості, роздутої Москвою» [20, с. 4–5].

Повернемося до М. Петрова. За сільськогосподарського укладу суспільство неминуче стикається з проблемою соціалізації так званих «зайвих людей», тих, на кого не вистачає ресурсів у «сімей різної професійної приналежності». Адже представники останніх в обмін продуктами та послугами «включаються за принципом людиноспівмірності їхнього продукту, оскільки, скажімо, традиційне землеробство здатне відчувувати 10–15% свого продукту, змушуючи тим самим решту професій вкладатися у цю норму» [34]. Піратство і стало свого часу таким способом соціалізації [24; 26, с. 57, 58], але воно і дало змогу західній культурі постулювати синонімічність торговельних та морських комунікацій і забезпечити своє «командування» ними [26, с. 58; 18]. «Замирена суша» має шукати свої способи вирішення проблеми «зайвих людей». Чи не стають тут у нагоді тези: «ворог – це московська нація», а тому важлива «безкомпромісна, тотальна і безперервна боротьба з Росією» (С. Бандера [15]); «боротьба з Росією є колективним ідеалом для українців» (Д. Донцов [16, с. 140]); «Москва – історичний ворог України, з яким треба не розмовляти, а якого треба бити, аж поки не стане нешкідливим», а тому «збройна боротьба з Московщиною, що є нашим ворогом, є неминучою» (М. Міхновський [27, с. 52, 62]); «місія українців у тому, щоб захищати Західну Європу від руйнівного тиску варварської Росії» (С. Петлюра [21, с. 229]); «Україна приневолена бути фронтом проти Росії» (С. Рудницький [22, с. 294]); «розчленування Росії – це один із пунктів програми історичного «Призначення України» Ю. Липи» [28, с. 321].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У перспективі конструйованого Х. Макіндером «Стратегічного Хартленду» Україна постає як територія, де державність, господарсько-економічні та соціально-культурні відносини мають вибудовуватися, з огляду на головну мету і «вище» призначення української незалежності: бути, за формулою Д. Донцова, «передовою стежкою «воюючого папізму», або «антантського імперіалізму», або німецького «пертя на схід!»» [16, с. 105]. Фактично незалежність України пов'язується із необхідністю для неї стати театром боротьби «між двома взаємно ворожими цивілізаціями» (Д. Донцов), ставка в якій – ослаблення Росії, впритул до її «розбиття», «розпаду», щоб позбавити «виняткового контролю над євразійськими теренами» [8, с. 110]. Тим самим ця незалежність виявляється зумовленою підтримкою західних країн, які, своєю чергою, зацікавлені в Україні, що є «сторожовим постом» та однією з баз їхньої постійної присутності на західних кордонах Росії-хартленду. «Україна – це форпост не лише Європи, але й західної цивілізації» [29].

«Форпост» же у прямому значенні – це передня варта, передній пост охоронних частин (в цьому сенсі – аванпост, тобто передовий сторожовий пост), укріплений пункт на кордоні. У переносному значенні – район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовими і має провідне значення [30, с. 3, 1545]. У перспективі «Стратегічного Хартленду» друге, переносне значення терміна «форпост» стосовно України фактично збігається з першим – «район, що є найбільш розвиненим, передовим» тією мірою, в якій у цьому зацікавлені ініціатори та утримувачі «Стратегічного Хартленду». «Пост» – це місце, пункт, з якого зручно стежити за ким-небудь [30, с. 1082]. А також 1) усе доручене для охорони й оборони вартовому і місцевість чи її ділянка, де він виконує свої обов'язки; 2) військово-службовець (група, підрозділ), які виконують спеціальне завдання і відповідним чином оснащене місце (пункт) [31]. Отож, Україна – це укріплений і оснащений відповідним чином пункт на західному кордоні Хартленду для виконання спеціального завдання – стежити за Хартлендом. Лишається питання: «Що далі?» У нагоді може стати згаданий на початку «алгоритм Макса Вебера», покликаний «змусити індивіда – або принаймні допомогти йому – усвідомити кінцевий смисл власної діяльності» [1, с. 145]. Допомогти у «знаходженні ясності», за висновком М. Вебера, означає, зокрема, навчити людей «визнавати незручні факти, <...> такі, що є незручними з точки зору їхньої партійної позиції» [1, с. 142].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия. *Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в совр. об-ве*. Москва : Политиздат, 1991. С. 130–149.

2. Челлен Р. Государство как форма жизни. Москва : РОССПЭН, 2008. 319 с.
3. Андрианова Т.В. Геополитические теории XX века: Социально-философское исследование. Москва : ИНИОН, 1996. 178 с.
4. Макиндер Х. Круглая земля и обретение мира. *Космополис*. 2006/2007 (зима). № 2 (16). С. 56–69.
5. Макиндер Х. Демократические идеалы и реальность. *Полис*. 2011. № 2. С. 134–144.
6. Макиндер Х. Географическая ось истории. *Классика геополитики, XX век* : сб. сост. К. Королев. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 9–30.
7. Цымбурский В.Л. Хэдфорд Макиндер: трилогия хартленда и призвание геополитики. *Остров Россия. Геополитические и хронополитические работы*. 1993–2006. Москва : РОССПЭН, 2007. С. 388–418.
8. Бжезинський З. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
9. Блауэт Дж. Макиндер как британский Верховный Комиссар на юге России в 1919–1920 годах. URL: <https://varjag-2007.dreamwidth.org/5079475.html?style=site&thread=128984755>
10. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю 1660–1783. Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. 634 с. URL: <http://militera.lib.ru/science/mahan1/index.html>
11. Страус А. Униполярность (Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России). *Полис*. 1997. № 2. С. 27–44.
12. Каплан Р. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного. Москва : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2015. 411 с. URL: <http://www.rulit.me/books/mest-geografii-chto-mogut-rasskazat-geograficheskie-karty-o-gryadushchih-konfliktah-i-bitve-protiv-n-read-405600-1.html>
13. Савицкий П.Н. Континент Евразии. Москва: Аграф, 1997. 464 с.
14. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.
15. Бандера С. Перспективи української революції. URL: https://royallib.com/book/bandera_stepan/perspektivi_ukrainsko_revolyuts.html
16. Донцов Д. Твори. Том I. Геополітичні та ідеологічні праці / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Львів : Кальварія, 2001. 488 с.
17. Липа Ю. Розподіл Росії. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1995. 148 с.
18. Барладяну-Бирладник В. Геополітичні погляди Юрія Липи. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : Збірник наукових праць. Львів, 2001. С. 255–263.
19. Липа Ю. Призначення України. Дніпро. *Український фонд культури (щомісячник)*. 1997. № 11–12. 267 с.
20. Липа Ю. Панування, Труд і Лад. Державність. 1995. № 2. С. 3–6.
21. Петлюра С.В. Статті. Київ : Дніпро, 1993. 341 с.
22. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упоряд., передмова О.І. Шаблія. Львів : Світ, 1994. 416 с.
23. Петров М.К. Искусство и наука. Пираты Эгейского моря и личность. Москва : РОССПЭН, 1995. 238 с. URL: <http://coollib.com/b/96740/read#t2>
24. Петров М.К. Пентеконтера: в первом классе европейской мысли. URL: http://www.situation.ru/app/j_art_739.htm
25. Шопрад Е. Хэлфорд Макиндер и «Хартленд». URL: <http://oko-planet.su/politik/politikdiscussions/132721-halford-makkinder-i-hartlend.html>
26. Зомбарт В. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. Москва : Государственное издательство, 1924. 126 с.
27. Міхновський М. Самостійна Україна. Київ : Діокор, 2002. 80 с.
28. Биковський Л. Апостол новітнього українства (1900–1944). *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : Збірник наукових праць. Львів, 2001. С. 319–323.
29. Галасюк В. Україна – це форпост західної цивілізації! URL: <http://vkadri.com/video/oleh-liashko-viktor-halasyuk-ukraina-tse-forpost-zakhidnoi-tsyvilizatsii.html>
30. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
31. Военный энциклопедический словарь / Ред. А.Э. Сердюков. Москва : Военное изд-во, 2007. 831 с. URL: <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=9232@morfDictionary>